

MÁRIÁS JÓZSEF „Száz év kaland”

Kántor Lajos és Láng Gusztáv új monográfiája
az erdélyi magyar irodalomról

A Kántor Lajos – Láng Gusztáv szerzőpáros frissen megjelent kötete¹ Erdély szellemi világába vezeti az irodalmat szerető olvasót, különösképpen azokat, kiknek szívét, nemcsak az Erdély elvesztésének történelmi súlya, fájdalma, hanem az onnan nyert többlet – a szülőföldre való hűség parancsa, a szülőföld talajából fakadt szellemi értékek fölötti öröm – dobogtatja hevesebben.

Történelmi háttér – dióhéjban

Mi rejlik a „száz év kaland mögött”? Maga a történelem, amelynek virtuális kiindulópontjaként említhetjük 1918. november 13-át, amikor a román csapatok elkezdték bevonulásukat Erdélybe...; említhetjük 1918. december 1-ét, amikor a gyulafehérvári román nemzetgyűlésen „kimondatott a magyarországi oláh területek Oláhországgal való uniója”, jelesen Erdély, a Partium és a Tiszántúl igénylése, Romániához való csatolásának álma, amit – jelentős részben – a trianoni békediktátum megadott nekik.

Ennek következtében Erdély fogalmi tartalma megváltozott: túllépett a Kárpátok hegyvonulata által övezett medence földrajzi keretein; Románia részeként immár az elcsatolt területek gyűjtőneve lett – a Keleti és a Déli Kárpátok karéjától, a Máramarosi hegyektől a Vaskapu szorosig terjedően.

A száz év szellemi kaland azonban – időben – az előbbieknél is mélyebben gyökerzik a történelem talajába. Erdélyt már Szent István korában s az azt követő évszázadokban külön entitásként, vajdaságként említik. 1541-től pedig – a török seregek és a Habsburgok által uralt területek ellenében másfél száz évig Erdély volt a magyar államiság élető ereje és kerete. Erdély protestáns kollégiumai, katolikus líceumai a nemzeti művelődés élető fellegvéraiként működtek; Erdély, ahol a vallásszabadságot európai viszonylatban – a 1568-as Tordai ediktum révén – elsőként iktatták törvénybe; ahol 1792-ben az első közt alapították állandó magyar színházat, Kolozsváron; ahol 1793-ban létrejön az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, az első magyar akadémiai testület... A törökök kiűzése után Erdély, külön kormányzóságként/guberniumként – saját országgyűléssel – a Habsburg korona uralma alatt is autonóm országrészként

1 KÁNTOR LAJOS – LÁNG GUSZTÁV: Száz év kaland. Erdély magyar irodalmáról (1918–2017). Budapest, 2018, Book-art, 798 p.

működik. Ez sem jelent szellemi megtorpanást. Az 1841–43. évi erdélyi diéta elhatározta az Erdélyi Múzeum–Egyesület megalapítását a tudományos élet szolgálatára; 1844-ben létrejön az Erdélyi Gazdasági Egyesület, amely a gazdasági életet hivatott fellendíteni; 1872-ben megnyitja kapuit a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem; 1876-ban Marosvásárhelyen „a széptudományok művelése, a régi s újabb székely–magyar nyelvészeti sajátosságok és népköltési emlékek felkutatása és összegyűjtése, Kemény Zsigmond munkáinak kiadása” végett köztestületté szerveződött a Kemény Zsigmond Társaság; 1885-ben alakul meg az Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület, a közművelődés felkarolására, irányítására; 1888-ban szerveződik meg az Erdélyi Irodalmi Társaság, amely az irodalmi törekvések pártfogását tűzte zászlajára...

Az 1918-as történelmi fordulat – bár előszelét legjobbaink: Ady Endre és Kós Károly évekkel előtte jelezték – a magyar közéletet, különösképpen pedig az erdélyi magyarságot tragikus csapásként érte. Az első reakció lavinaként indította el a magyarság – mintegy kétszázezer személy – exodusát az anyaországba; az itthon maradók sokaságát sodorta passzivitásba az új hatalommal szemben. Kik állíthatták ezt meg? Kik fújhatták meg az ébresztés/ébredés harsonáit? A szellem emberei, az irodalom elkötelezett szolgálói, akik a megtorpanás helyett a cselekvést, a hallgatás helyett a megszólalást szorgalmazták, azok, akik a letargia bénító béklyóit ledobva, hittel indultak új csatára az önszerveződésért, a megmaradásért, az erdélyi magyar jövő építéséért. A Kós Károly nevével egybeforrott *Kiáltó Szó* címen írott röpirat, Reményik Sándor *Eredj, ha tudsz...* című megrázó erejű költeménye hirdette, igényelte a szülőföldön maradás hitét és reményét, cselekvésre szólító szavát. Tették ezt a honvesztés jejes ellenszelében is hazatérő jeles személyiségek – a már említett Kós Károly, továbbá Benedek Elek, Tamási Áron, Kuncz Aladár, Bánffy Miklós... –, akik életpéldájukkal, munkásságukkal, alkotásaikkal igyekeztek lelket lehelni, élhetővé és éltetővé tenni az erdélyi magyarság mindennapjait, hitet ébreszteni a szülőföld megtartó erejében. E nemes küzdelemben jött létre, növekedett és gyarapodott – mint súly alatt a pálma – az erdélyi magyar irodalom. Milyenek, miként is képzelte azt el az Amerikából hazatérő Tamási Áron? „...olyan lesz a mi irodalmunk, mint maga Erdély: fájdalommal teli, mint minden ember, pompás, mint a virágzó rét, erős, mint a szikla, mélységes, mint a zúgó erdő, vadul szép, mint a zivatar, de édes, mint a madáréneke, jó, mint anyánk szeretete, de mindig egyedül álló, mint mi magunk.” Mivé lett? Tíz év múltán Szerb Antal, a Kemény János által összehívott és 1926 és 1944 között életben tartott helikoni írói munkaközösségről szólva, így írt róla: „Marosvécs kapuin belül megszűnik jobboldal és baloldal, amely az anyaországban összehangolhatatlanul kétfelé vágta a lelkeket, a világnézetek és hitek ebben a harmóniában állnak egymás mellett, mint ahogy hajdan a tordai országgyűlés kívánta, és ahogy álltak az erdélyi fejedelemség nagy napjaiban.” A közel negyed század alatt ott létrejött alkotások hosszú sora nem csupán értékes szellemi terméként vált ismertté, hanem szervező erőként, összetartó katalizátorként is hatott Erdély magyar társadalmára, a transzszilván gondolat néven vált létprogrammá, éltető erővé, szimbólumává mindannak, amit az erdélyi irodalom teremtett, szoros egységben az egyetemes magyar irodalommal.

Hogyan és miként valósította meg önmagát, hogyan és miként válhatott valóban az a beolvasztást, az elsorvasztást szolgáló román hatalmi politika ellenszelében? Erről a heroikus küzdelemlről szól Kántor Lajos és Láng Gusztáv új könyve, amely kiteljesítése, továbbgondolása a bukaresti Kriterion Könyvkiadó közel ötven évvel ezelőtt – a szerzőpáros közös vállalkozásaként – megjelentetett *Romániai magyar irodalom 1944–1970* címen tart nyilván az irodalomtörténet, amely – amint a címben jelzett időhatárok is sugallják, a száz esztendő közepét jelentő korszak értékelését vállalta és végezte el. Miként is? Erre a „társ-kaland”-ra vállalkozó szerzőpáros évtizedekkel később világít rá: „...más irodalmi rangsort állítottunk fel, mint amelyet a hatalom érvényesnek tekintett. (...) mi az erdélyi irodalmi élet valamennyi olyan szereplőjét fel akartuk vonultatni, akik értéket teremtettek, sőt azokat is, akiktől ilyen értékteremtést még csak remélhettünk. (...) Amit írtunk, hittük is.” Az új kiadvány jobb megértése végett mindenképp érdemes, bár csak dióhéjban, a történések fő csapásait követve, megidéznünk a benne foglaltakat.

Egyből a közepébe?

Kiindulópontja az erdélyi/romániai magyar irodalom definíciója: „születésének évszáma 1919, földrajzi hazája pedig Románia. Bölcsőhelye, szűkebb pátriája Erdély és a vele szomszédos részek...” Létrejötté, önmegvalósítása – mint általában a kisebbségi magyar irodalmak – két pilléren épült: „az egyik az a társadalmi, politikai közeg, amelyben létezik (...), a másik pedig a magyar irodalomhoz kötöttsége.”

A monográfia első fejezete az első huszonöt év irodalmának vázlatos történetét dolgozza fel. Olvasásakor mindvégig ott érezzük a visszafogottságot, az értékelés ideológiai hátterű korlátait, hisz a román kultúrpolitika még a hatvanas években is csak részlegesen, megrostálva oldotta fel a két világháború közti erdélyi magyar irodalommal/írókkal szembeni tiltás pecsétjét, az akkor írott kötetek jobbára a könyvtárak zárolt, alig hozzáférhető polcain porosodtak, várták a „feltámadás” kürtjelét. Így a születés és felívelés korában keletkezett szellemi/irodalmi kincs a maga teljességében csak a hallgatás évtizedei után, a nyolcvanas/kilencvenes évek fordulóját követően épülhetett be a második világháborút követő esztendőkhöz született nemzedékek irodalmi tudatába.

A kötet értékét és hitelességét eleve meghatározta az a tény, hogy megírására két olyan személy vállalkozott, aki benne élt az irodalmi élet sűrűjében, alkotó műhelyeiben: Kántor Lajos az 1957-ben újra indult *Korunk* folyóirat szerkesztőjeként, irodalom- és színházkritikusként; Láng Gusztáv pedig a Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar irodalom tanszékének oktatójaként követhette/követte nyomon az erdélyi magyar szellemi élet e fontos szegmensének koordinátáit, fejlődésvonalait. Írásaik, könyveik akkor is értékes útjelzők voltak – s mindmáig azok is maradtak – az olvasók számára.

E folyamatban, a szerzőpáros irodalomtörténeti munkája/monográfiája, úttörő jelleggel bírt. Előtte csupán Sőni Pál egyetemi jegyzete (1969) tekintette át az 1919 után megszülető, megizmosodó erdélyi magyar literatúra ötven éves fejlődési ívét. Ez új monográfia létrejöttét segítette a hatvanas évek közepétől fellazuló szellemi, irodalompolitikai légkör, melyben megszülethetett a Kriterion Könyvkiadó, melynek

alkotóműhelyében, az igazgató – Domokos Géza – vezetésével kiváló szerkesztő- és lektorgárda segítette nyilvánosságra – ha itt-ott megrostálva, csonkítva is – az addig feledésre ítélt írókat és műveket, valamint a romániai magyar irodalom ismételt felívelő pályáját fémjelző alkotásokat.

A kötet szerzőinek munkáját „az esztétikai-etikai értékek felmutatásának vágya” vezérelte. A második kiadáshoz – 1972 – írott utószóban jelzik, hogy az előző évben kiadott kötet nyomán „több mint félszáz bíráló, glossza és vitacikk” jelent meg, melyek közül sokat hasznosítottak. Mi ennek a birtokában követjük s mutatjuk be a második huszonöt év – 1945–1970 – fejlődési ívét.

A II. világháborút követő visszarendeződés politikai/társadalmi hátterét eleve behatárolta a Kelet-Közép-Európára ránehezedő/rátelepedő szovjet hatalom, annak erőszakos ideológiai térhódítása. A két-három évet magába foglaló átmenet baljós jeleként értelmezhető, hogy az előző korszaknak a magyar kisebbségi kultúrát segítő/éltető intézményei – a nagy múltú *Pásztortűz* és *Erdélyi Helikon* című irodalmi lapok, az *Erdélyi Szépművés Céh* könyvkiadó... – nem folytatódottak; intézményhálózatainkat – az Erdélyi Magyar Közművelődés Egyesületet, az Erdélyi Múzeum Egyesületet, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet... – 1946–1948 között felszámolták, bezűntették; a nagy múltú egyházi iskoláinkat bezárták, államosították, megfosztották létjogosultságuktól, attól a lehetőségtől, amely a szép, a jó, az igaz és a szent ideák, a nemzeti elköteleződés és felelősségérzet szellemében neveljék ifjúságunkat.

Az irodalmi élet bénultságából lassan következik az ébredés. Az írói megnyilatkozás első tere az 1946-ban indult *Utunk* című irodalmi folyóirat, amely a szovjet mintára épülő, abból ihletődő s azt követő proletkult szellemében lesz/válik a dogmatizmus műhelyévé, a kommunista elköteleződés szócsövérévé. Alkotótáborra főleg az előbbi korszak baloldali beállítottságú írói közül kerül ki. Ők írják meg az új, szocialista társadalomépítést szolgáló/szemléltető emblematisz „műveket”, melyek már a címükben is – *A legmagasabb hőfokon*, *Török a parlagot*, *Szép fuvatlan nem elindul* – jelzik témabeli orientáltságukat, osztályharcos szemléletüket. Hozzájuk társul a fényes szellők ifjú nemzedéke, melynek tagjai hittek az új kor eszméiben, abban, hogy az új éra a társalmi egyenlőség, az önazonosság-örzés, a kisebbségi jogok valóban élő valóságát hozzák el a romániai magyarság számára.

Az új korszakkal való azonosulás, az új, szocialista kor építését szolgáló irodalmi életben mindinkább hangot kap a két háború közti magyar irodalom iránti érdeklődés és igény. De hiába a törekvés, a dogmatikus irodalomszemléleten, az ideológiai korlátokon megbicsaklik a szándék: az *Utunk* hasábjain zajló „*Nézzünk hát szembe*” vita elutasítja, újabb évekre odázza el a rehabilitációt. Az sem feledhető, hogy az 1956-os magyar forradalom leverését követő erdélyi koncepciók perek, a magyar közösség megfélemlítésének szándékával, legjobbjaink sorát juttatják évekre szóló rabságba.

Ezzel – a hatás/ellenhatás logikája szerint – mondhatni egyidős, az ébredés csírája, az a felismerés, hogy a politika az internacionalizmus paravánja mögött a nemzetiségi jogok megnyirbálását követi. A társadalom forradalmi átalakítása – az államosítás, a városi kisiparos réteg felszámolása, az erőszakos kollektivizálás..., a Bolyai Tudományegyetem, valamint az anyanyelvi közép- és általános iskoláinknak román tanin-

tézményekkel történő összevonása, önállóságuk fölszámolása... – a kiábrándulás, a csalódás hullámát gerjeszti. Íróink rádöbbennek, hogy a politikai/társadalmi folyamat vadhajtásainak elvtelen, szolgai kiszolgálása ellenkezik az írói etikával, hogy tévúton járnak. Idézzük csak a közelmúltban elhunyt Kányádi Sándornak az ötvenes évek derekán írott sorait: „A fény, a fény / szuronyok hegyén villan. / Nem ilyen fényre vágytam én, / amilyen itt van.” Hivatkozhatunk az új rendszer iránt fölöttébb elkötelezett Szemlér Ferenc esztendőik múltán írott soraira is: „S bűnhödöm én, mert agyam ellen hittem én, / hogy pálmakert áll már a nád és sás helyén. / Nem a saját zeném susogtam. Másokét.” Ugyanez időszakban, az ötvenes évek végén írja Sütő András: „ott is lantosok voltunk, ahol kritikusoknak kellett volna lennünk”...

Az valóság hű tükrözésére szólító szándék eredője, serkentője a szülői intés is, amely akár szimbolikus társadalmi elvárásként is tételezhető. Sokatmondóak azok az ugyanez években született szavak, amelyeket a *Gondos atyafiság* írója, Szabó Gyula édesapja ír fiának: „Ha még írni akarsz, írd a valóságnak megfelelően, mert nem szeretném, hogy itthon valaki szemem közé vágna, hogy pénzért meghamisítod a történelmet...” Ennél is fokozottabban jelenik meg a valóságábrázolás, a hűség igénye a hatvanas években. Jellemző, hogy két emblemikus alkotás – Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér* és Bálint Tibor: *Zokogó majom* című művei – mögött úgyszintén ott rejlik a szülői intelem. A Sütő Andrásnak szóló: „Egy napon így szólt anyám: – Írhatnál rólunk is valami könyvet. – Nocsak! – néztem a szavai után, majd tréfára fogván a dolgot, azt kérdeztem boltos módrá: milyen könyv legyen az? Vidám-e vagy szomorúságos? – Igaz legyen – mondta.” Bálint Tibor regénye záró soraiban olvashatjuk főhőse szavait: „– Sokszor gondoltam rá, mama, hogy megírom a családunk történetét... Csak hát közöttünk nincs egyetlen hős se... Vinczéné sértődötten és meglepődve összehúzódot: – Hát az, hogy élünk... hogy testünk-lelkünk egészséges maradt... hogy nem cselekedtünk rosszat senki kárára – az nem hősiesség?...” Nem véletlen, hogy épp ez a két mű hozza meg a korabeli romániai magyar próza leglátványosabb sikerét. A szellem kiszabadult palackból. Az említett szerzők, kortársaik további/későbbi művei önismeretünk, nemzeti tudatunk meghatározó, frissítő, éltető forrásivá váltak.

Mindemellett adott egy harmadik ösvény is a megújulás lehetőségében. Lírában, prózában és drámában is korszakhatáráként hivatkozhatunk az 1961-et követően fellépő *Forrás*-nemzedékre. A *Forrás*-kötetek az ifjú költők, próza- és drámaírók, kritikusok belépője, „ugródeszkája” volt az erdélyi irodalomba, s onnan tovább az egyetemes magyar literatúra világába. Fellépésükben valóságos költői forradalomnak lehettünk tanúi: „ők tudják a legteljesebben kifejezni egy új társadalomfejlődési szakasz érzés- és gondolatszövevényét” – olvashatjuk a szerzőpáros kötetében. A költészet terén Páskándi Géza, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Király László, Farkas Árpád..., a prózában Veress Zoltán, Szilágyi István, Pusztai János, Bodor Ádám..., a drámában Páskándi Géza, Kocsis István... neve fémjelzi azt a folyamatot, amely – párhuzamos sín pályán haladva – kiteljesíti a Sütő András, Kányádi Sándor, Szabó Gyula, Bálint Tibor, Bajor Andor, Székely János, Fodor Sándor... által nyitott új irodalmi hullámot, akik a dogmatikus esztétikával való burkolt szembenállástól eljutottak „a korproblémákról való nyílt beszéd”-ig, „egy igazabb realizmus, egy őszinte valóságábrázoló

lást” tételező írói program föl vállalásáig, a romániai magyar nemzetiség létkérdéseinek színreviteléig.

A kötetet olvasva, az az érzésünk, hogy egy gondosan megkomponált, biztos vonalvezetésű regényt olvasunk, melyben minden tér- és idősíknak, hősnek és szereplőnek határozott létfunkciója van, egymást kiegészítve teljesítik ki azt a szellemi univerzumot, amely az erdélyi/ romániai magyar irodalom 1944 és 1970 között színes, változatos világát tárja elénk. Ez az a világ, amely a szerzőpáros új kötetében más–más megvilágításban, valóban száz éves időtávlatban bontakozik ki.

„Visszatekintés – továbbgondolás”

A bevezető sorok híven jelzik ez új közös opus tartalmát és a vállalkozás lényegét. Im-már – amint fentebb jeleztük – nem monografikus feldolgozásban, hanem a témához kötődő, közel százötven tanulmányt, előadást, recenziót... tartalmazó gyűjteményben, antológiában tárul elénk. Mi indította őket az újabb közös jelentkezésre? Kántor Lajos: „...az újra- és továbbgondolás lehetősége, már-már kényszere. A kritikus visszanezés, egy mai kritikai számbavétel csábítása. (...) szükségét éreztük egy új közös könyv összeállításának, szerzői társulásunk megismétlésének, újragondoltatva most már egy évszázad (1918–2017) erdélyi magyar irodalmát (...) a korábbi kényszerű önkorlátozások megszűnte után, külső és belső cenzúrától véglegesen megszabadulva.” Láng Gusztáv föleleveníti utolsó találkozásukat – 2015. május 1., Margitsziget – s az ott fölmerült ötletet, gondolatot: „ismét kiadhatnánk egy közös könyvet (...) kritikai írásainkból egy válogatást, amely szemlélteti hűségünket és következetességünket a hajdani *Kántor–Láng*hoz.” Az elsőnél tágabb horizontú, 1918-tól napjainkig terjedő korszak erdélyi irodalmának megírása terve is fölmerült bennük: „egyébként másik (rejtett és meg nem valósult) szándékunkat is tükrözte: a romániai magyar irodalom teljes történetének megírására vállalkozó szándékot.” Ez, sajnos, nem valósult meg!

A „társ-kaland” folytatódott, többek közt az ebben a kötetben olvasható virtuális „párbeszéddel”, amely visszaidézi az előzményeket, a mű genezisést, betekintést enged a megírás műhelytitkaiba. Megelégedéssel állapítják meg, hogy „jóslásaink többnyire beváltak”.

A második fejezetben, a poétikatörténetől az irodalomtörténetig haladva kérdezik: „hol vagyunk (mi)?” Előző – Gintli Tibor–Schein Gábor, Grendel Lajos, Bóka László, Pomogáts Béla, György Péter által írott – irodalomtörténeti munkák szemlézesekor „erdélyi szemmel” fogalmazzák meg a maguk nézeteit, értékítéleteit, észrevételeit. Elismeréssel adóznak azok iránt – Czine Mihály, Ilia Mihály, Pomogáts Béla... –, akik Erdélybe, mint virtuális szellemi Tündéerkertbe látogattak, erkölcsi támogatásukkal, elismerő, értékelő szavaikkal, tanulmányaikkal, köteteikkel föl hívták a figyelmet valós értékeinkre, polgárjogot szerezve azoknak az anyaországi irodalmi köztudatban, „csökkenteni tudták a »tyúkudvar«-érzetet”.

Kiábrándultság – Építés. Huszonöt év (1919–1944) E tömör alcímmel indul a „kaland” lényegi része: az erdélyi irodalom története első szakaszának bemutatása. A társadalmi kiábrándultság, a passzivitás zsákutcájából kellett kitörni ahhoz, hogy

építkezessünk. Kántor Lajos utal az impériumváltás okozta identitásválságra: „A kisebbségbe kerülés pillanatától az identitás megszűnt »született« jog vagy kötelesség lenni; csak annak és akkor volt »identitása«, aki és amikor vállalta. Döntés, választás dolga lett tehát a korábbi adottság, az erkölcsi tényező. A kisebbség így lett erkölcsi közösség...”

A közösségépítés legeredményesebb, leghatásosabb munkásai a szellem embe-
rei – írók, költők, irodalom- és intézményteremtő, alkotó és szervező képességekkel
megáldott személyiségek – voltak. Nem véletlen, hogy ezek a tanulmányok szinte
kivételesen 1990 után születtek, amikor szabaddá vált az emlékezet joga, amikor
nyilvánosan vállalhatóvá vált az őszinte vélemény. Soraikat a felfedezés, a megismerés
örömeivel olvashatjuk. A szerzőpáros e csodálatos Panteonból idézi meg és érdeme-
ikhez méltó módon méltatja a kötet lapjain Reményik Sándor, Kós Károly, Kuncz
Aladár, György Lajos, Szabó Dezső, Nyirő József, Tamási Áron, Dsida Jenő, Ligeti
Ernő, Kolozsvári Grandpierre Emil, Ignác Rózsa, Karácsony Benő, Markovics Rodion,
Jékely Zoltán, Bözödi György, Szemplér Ferenc, Szabédi László, Gellért Sándor
életútját, műveit, illetve annak valamely jellemző részeit, korrigálva a róluk alkotott
negatív megítéléseket, torzításokat, kiemelve oly vonásokat, amelyekről eladdig hall-
gatni kellett. Soraikból a tudományos megalapozottságon túlmenően – kimondva
vagy kimondatlanul – kiérződik a szubjektív kötődés melege, annak öröme, hogy
végre valóban érdemük szerint szólhatnak a látókörükben felvillanó szerzőkről, kö-
zösségi indíttatású szolgálatokról, amelyet Erdély irodalmáért, Erdély magyarságáért
tettek. Miért is tették? Idézzük Ligeti Ernő szavait: „...élni akarunk, egyenrangban
akarunk lenni másokkal, a mi emberi létünket akarjuk átmenteni fiaink számára,
nyelvünket és kultúránkat, ehhez ember és Isten előtt jogunk van és ezt tőlünk senki
rossz néven nem veheti.” Küldetéstudatokról vallanak Dsida Jenő sorai is: „Mondják,
apáink bűne, ami történt. / Mindegy. Mienk a végzet és a sors. / Ők még a múltba
révednek tükörként, / mi már a sodró víz tükrén, a gyors / jelenben látjuk arcunkat s
a törvényt: / Tűrni – a bölcsek ételén a bors, / okulni – szükség, megbocsátni – jóság,
/ dolgozni – ez a legnagyobb valóság.” (*Tükör előtt*) A múlt század húszas/harmincas
éveiben leírt szavak üzenete ma is időtálló igény és követelmény. Akkor is, ma is adott
egy realitás: „A kisebbség csak politikában kisebbség, irodalmában és műveltségében
maga az egyetemesség.” – olvashatjuk Kántor Lajos egyik írásában. A tanulmányok
híven példázzák, hogy – cseppben a tenger – a rész az egész helyett szól: egyes szerző-
kön, műveiken túlmenően a tájhaza irodalma ismerhető meg, amely, sajátos motívu-
mai ellenére, szerves része a magyar irodalomnak, számos szállal kötődik az egyetemes
irodalomhoz, hozzájárul annak gazdagításához. Mi a közös bennük? Általános érvé-
nyű az a szándék és gondolat, amelyet a *Termés* című folyóirat szerkesztői hitvallásáról
olvashatunk: „odaadással, híven szolgálni a szellemet, a szépet, a magyarságot”. A
könyvben élénk idézett szerzők (s a kimaradottak is) elmondhatják, azt a szöveget,
amelyet Gellért Sándor sírkövén olvashatunk a szatmárnémeti református temetőben:
„Én nem maradtam adósa az életnek, / Az élet maradt adósom nekem!”

Folytatás – elutasítás – kiteljesedés

Nem véletlen, hogy a következő időhatárokat – 1944–1989 – átívelő időszak, a száz esztendő s kaland dereka alkotja a kötet legterjedelmesebb fejezetét. Első látásra feltűnik: folytatás – másképp.

A háborút követő, a párizsi békét megelőző két esztendő az erdélyi magyar kisebbség számára ígéretes eseményekkel – köztük a Kisebbségi Minisztérium megalakítása, az általa kidolgozott Kisebbségi Statútum, valamint a Bolyai Tudományegyetem, továbbá a Zene- és Színművészeti Konzervatórium létrehozása Kolozsváron... – indult, reményét keltve a szabadságjogok kiterjesztésének, érvényesítésének.

A társadalmi, politikai változásokkal egy időben újraéledő irodalomban is kibontakozóban a polarizálódás a hagyománykövető vagy hagyománytagadó, a két háború közötti korszak irodalmi örökségének felvállalása/követése, illetve annak tagadása, azzal szakító irodalompolitika között. Egyfelől ott van a Benedek Marcell képviselte „a társadalmi haladás vonalán álló és nemzetiségi”, hangsúlyosan „erdélyi program”, a két háború közti irodalmi élet kontinuitásának lehetősége. Másfelől a Gaál Gábor nevével fémjelzett új irány, amely a kommunista eszmék irodalmi letükrözését, szolgálatát tűzte zászlajára. Az esztétikum és a dogma összecsapásának végkimenetelét a politika dönti el, az utóbbi javára.

Az átmeneti időszakban –1944 és 1948 között – még felcsillan a remény: valóban a szivárvány szimbolizálta új nyárderű köszönt az erdélyi magyarságra. Idősek és fiatalok sora hitt abban, hogy az erdélyi magyar irodalom számára elérkezett „a második újrakezdés, a nagy remények kora”. Ezzel magyarázható, hogy a két háború közötti magyar irodalom kiválósága, Kós Károly is aktív politikai szerepet vállal: „Szívvel-lélekkel csatlakozunk ahhoz a mozgalomhoz, amelyik arra törekszik, hogy Erdély magyarságnak végre egyszer tisztességes munkalehetősége és nyugalma legyen.” Alig telik el két/három esztendő, máris „aggódva állapítja meg, hogy a demokrata program gyakorlatba ültetése késik, megtorpanást észlel, sőt reakciós folyamatot”.

A szellemi élet alakulásában/alakításában a kolozsvári *Világosság* című napilap és az ugyanott induló *Utunk* című irodalmi lap játszik fő szerepet. Irányítói – Balogh Edgár, illetve Gaál Gábor – nyíltan a baloldali, kommunista párt képviselte egypólusú társadalomépítő szándék szolgálatába álltak, szervezték/irányították azt az írói közösséget, amely elfogadta a felkérést. A mai olvasó számára igen tanulságosak azok az írások, amelyek a háború előtt indult, az e korban is élő és alkotó személyek – Horváth Imre, Nagy István, Szemlér Ferenc, Szabédi László... – életútját, életművét vagy annak egy-egy szegmensét villantják fel, kivetítve a későbbi csalódások, kiábrándulások, sőt, tragédia bekövetkeztét is. Székely János *Mórok* című drámájának végkifejlete, áttételesen ugyan, de híven példázta: „...az erdélyi magyarságon sem segített a kommunista diktatúra előtti ideológiai és erkölcsi behódolás”. Az Erdélyből az 1944/45-ös évek fordulóján az anyaországba, illetve a diaszpórába eltávozott/elmenekült újabb százezernyi magyar között szép számmal voltak írók is. Veszteségeinket szemlélteti, érzékelteti Láng Gusztáv szép írása a regényíró Wass Albertről, kinek „életműve a *lappangó kánon* része” lett, s maradt mindmáig.

A „száz év kaland” e szakaszának kezdetét taglaló írások csak áttételesen utalnak – például Szemlér Ferenc tézisregényeiről szólóan – a korabeli kánonra: „alkalmazkodnak azokhoz a politikai elvárásokhoz, melyeket a diktatúra a közelmúlt értelmezésével és irodalmi »tükrözésével« kapcsolatban megkövetelt.” Ugyanily értékítéletet olvashatunk ki a Nagy Istvánról írott sorokból, akiben „a realista társadalomábrázoló” ígéret csak addig maradt érvényben, „amíg a politika végzetesen meg nem fertőzte”. De mégsem írható minden az írók, költők rovására. A szemléletváltást fékezte, gátolta a korabeli irodalompolitika. Ennek kihatásaként vált megállapíthatóvá: „...a hitekből tévhitek lehettek. A tanokból áltanok, az érvekből dogmák. A reményekből reménytelenségek.” Az 1957-ben újraindult *Korunk* szerkesztősége a munkatársi viszonyt eszmebarátsággá érlelte, de így sem szabadulhatott a kor béklyóiból: „a párt ideológiája, politikai gyakorlata nemhogy a tagadást nem ismerte (kivéve a polgári világét), a kérdés jogát sem fogadta el, főbenjáró bűnnek tartotta azt”.

Noha az egyetemi katedrára került Láng Gusztáv irodalomtörténész, a *Korunk*-szerkesztőként kibontakozó irodalomkritikus benne élt a korabeli literatúra forgatagában, a jelen kötetben csupán „megkésve”, az első húsz évet meghaladó idő múltával reflektál rá. Az e korszakhoz fűződő írások mögött a legkorábbi dátum 1966-ot jelöl, azon év s a későbbiek magasából méltatja, szemlézi az általuk fontosnak ítélt irodalmi jelenségeket, irányzatokat, alkotókat. Az ekkor keletkezett művekből, illetve a róluk szóló méltatásokból is kisejlik a kor előírt/elvárt követelményén túlmutató szándék. Releváns példa erre Páskándi Géza „párbaja a valósággal”, melynek alapállása „az esztétikumban való kielégülés”, „az érzelmi teljesség igénye”, „egy új értékű erkölcsi rend szabadsága” iránti vágy. Lírájában, prózájában, drámáiban mindenkor jelen lévő eszme „az értelmezés szabadsága, a szerepvállalás szabadsága, az identitásörzés szabadsága” megjelenítését szolgálja. Ez különösen fontos érték, ha tudjuk, s nem feledjük, hogy „életművének nagy része egy szabadsághiányos korban keletkezett”. Ezzel rokon jellegű gondolatokat közvetít a Kányádi Sándorról szóló futó emlékeket rögzítő írás, amely az életműből kitűnő „tisztaság” motívumára hívja fel a figyelmet, valóságos kérdészönnyel utalva a költőt foglalkoztató gondolatokra: „hazugságok és megalkuvásra csábítások hálójában kell a költőnek igazat mondania (...) lehet-e, van-e értelme. (...) Van-e foganatja a költői szónak? Cselekvés-e a vers a minden cselekvéslehetőséget kisajátító hatalom ellenében?” Költői kérdések – mondhatjuk. Kányádi Sándor mindvégig, megalkuvás nélkül járta a maga igaz útját. Akkor is megszólalt, ha látnia kellett, hogy „mivé lett a mindnyájunkat megőrizni hivatott hagyomány, ha »giz-gaz« szennyezi, és métely pusztítja?” E kor romániai magyar irodalmi életének fontos momentuma, fejlődéstörténetének meghatározó eleme/fóruma lett az 1969-ben létrehozott Kriterion Könyvkiadó. Igazgatója – Domokos Géza – lett „a bástya, a védők védője, egy darabig hatalmon belül, majd az ellenséges hatalommal szemben”; küzdött rendületlenül „a vörös plajbászos vitézkedőkkel”, cenzorokkal, aparatszikokkal, önkéntes és hivatalbeli feljelentők seregével. Vezérletével e kiadó lett s maradt – a lehetőségek legvégső határát súrolva/feszítve – az Erdélyi Szépművés Céhvel azonos szerepet betöltő, múlthatatlan és feledhetetlen értékű, nyilvánosságot nyújtó fóruma a romániai magyar irodalomnak.

A számbavétel fontos eleme a szerzőpárosnak az emlékirodalomra való odafigyelése. Találó értelmezés, miszerint „az emlékiró az idő emigránsa”, aki „utóidejű nézőpont” magasából idézi vissza az eseményeket, melyeknek cselekvő részese, netán befolyásoló személyisége volt. Kacsó Sándor, Nagy István, Balogh Edgár ilyen tárgyú kötetei, s a későbbieké is, sokban árnyalják, személyesítik meg ismereteinket a korról. Bár az önmagukba nézés mindig szubjektív jellegű, azon túlmenően általános érvényű gondolatokat is közvetítenek, segítenek az író és a kor jobb megismerése, megértése folyamatában.

Jeleztük fentebb, hogy az írások jó része recenzió, valamely mű megjelenése idejéhez kötött többnyire jelen idejű megnyilvánulás, értékkereső és -feltáró reflexió. Hosszan idézhetnénk példákat arra, hogy az alkotási folyamatokból kiragadott rész miként tükrözi vissza az egészről vallott értékítéletet, az íróra jellemző karakterjegyeket, melyekben a kor irodalmi élvonalába tartozó írók, költők – Gáll Ernő, Horváth Imre, Sütő András, Deák Tamás, Bálint Tibor, Bajor Andor, Fodor Sándor, Panek Zoltán, Szabó Gyula... – arculata, írói világa tárul elénk. Színes, értékes, mélységet és magasságot visszatükröző világ, a sokat tapasztalt nemzedéké, amely a lehetőségek határát ostromolva maradt és lett hű hagyományainkhoz, serkentette az olvasókat is bátor szembenézésre, nemzetiségi sorsának vállalására.

Az átmenetet levezénylő és abban cselekvő részt vállaló idősebb nemzedék s a hozzájuk társuló fiatalokból az évek során kialakuló derékhad mellett, a hatvanas évektől egyre fontosabb szerepet töltött be a *Forrás*-nemzedék névvel jelölt, a Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos mögé felsorakozó szerzőgárda. „Megtörtént a szakítás az addig érvényesnek tekintett szocreál költészettani elvekkel...” Mi váltotta ki a költői forradalmat? „...a kisebbségi költő léthelyzetét elsődlegesen jellemzi, hogy az összemberi ideálok cselekvő megvalósításától mintegy elzárja kisebbségi mivolta. Szava bármilyen hatásos, csak a maga szűk közösségében találhat visszhangra, amely a többség szándéka által irányított közéletet jelentősen nem befolyásolhatja...” Ők mégis fölállják a lehetetlennel határos harcot: „Mit számít a Te, az Ő, az én halhatatlanságom – / egyedül küzdelmünk számít az egyetemes megmaradásért.” (Szilágyi Domokos: *Bartók Amerikában*) Az e táborba tartozó alkotók művei „egy nemzedék nevében, egy nemzedék sorsáról vallanak. Annak a nemzedéknek a sorsáról, amelyik békére és szabadságra szomjazva, ziháló ujjongással akart maga mögött hagyni egy léleczaklató kort.” Ezt a törekvést, küzdelmet, megújító költészetet példázzák – az említettek mellett – a kötetbe beválogatott recenziók/értékelések Hervay Gizella, Szőcs Kálmán, Vári Attila, Palocsay Zsigmond könyveiről. Ugyane folyamat volt észlelhető, tapintható a prózában is: „...epikánk meglegelte a sematizmus fullasztó légkörét, s kitartra – néha erőszakos mozdulattal egyenesen kitorpte – az új témák és formák éltető levegőjétől őt elzáró ablakokat.” E folyamat felívelő vonalán a derékhad mellett ott találjuk Király László, Pusztai János, Szilágyi István, Kiss János, Györffi Kálmán, Mózes Attila, Bodor Ádám, Bogdán László... nevét. Ezt a folyamatot szemléltetik a Cseke Péter és Lőrincz György publicisztikai, szociográfiai/szociológiai témájú kötetekről írott méltatások is.

A jelzett időszakról szóló értékelést, a rá való visszatekintést nem zárhatjuk anélkül, hogy ne említsük súlyos veszteségeinket, amely több jeles írónk/költőnk Erdély-

ből történő eltávozásával érte irodalmunkat. A kezdetekkor – 1944/45-ben – Tamási Áron és Ignác Rózsa Magyarországra, Nyirő József és Wass Albert nyugatra távozik. A diktatúra 1971 után szigorodó/korlátozó/tiltó irodalompolitikai intézkedései következményeként újabb hullám veszi kezdetét. Azok nevét említjük, akikről a kötetben a szerzők bővebben, vissza-visszatérően szólnak: Páskándi Géza, Hervay Gizella, Bodor Ádám, Csiki László, Vári Attila, Kocsis István, Veress Zoltán, Szöcs Géza, Pánek Zoltán, Banner Zoltán, Beke György, Pusztai János..., akikről eltávozásuk után a sajtóban említés sem történhet, műveiket levették a könyvtárak polcairól, kivonták a kereskedelmi forgalomból.

Új korszak, 1989 után

A temesvári szikra fellobbantotta a hamu alatt mindvégig szunnyadó, lényegében soha ki nem hunyt parazsat. „...a tiltások hosszúböjtje után” ott álltunk egy új éra küszöbén, magunkkal hozva súlyos évtizedek felhalmozódott, vérünkbe/tudatunkba vésett/áramoltatott örökségét, amint és ahogyan azt Csiki László fogalmazta meg: „...eleve és elvből nem fogadjuk el, hogy nemzetiségünk vagy akár földrajzi, anyagi helyzetünk szerint kisebbségiek vagyunk, és ha mégis azok lennénk, azt természetes állapotunkként kellene megélnünk. Egyik – de csakis egyik – eleme sorsunknak a helyzetünk, de nem a jellemvonásunk. Ne tegyük azzá, ha rajtunk múlik, és akkor sem, ha másokon. (...) Tudom, de nem hiszem mégsem, hogy politikai alkukon, határrendezéseken múlik a kisebbségi lét, és végképp nem fogadom el, hogy a hatalom kegyéből adható, visszavehető az identitásom. Nem is harcolni akarok érte, hanem élni vele.” Közösségként, egyénekként is éltünk vele: az újra életre keltett intézményeink, a sorra alakuló könyvkiadók, profiljukat megváltoztató vagy új irodalmi lapok létrehozása, jeles évfordulók megünneplése, nemzetiségi hagyományaink újraélesztése és ápolása, nagyhírű magyar tannyelvű gimnáziumok újraindítása... szemlélteti, visszamenőleg is, hogy az életakarát, a cselekvés készsége és képessége nem hunyt ki bennünk. Ez távolról sem jelentett valamiféle bezárkózási törekvést. Nem feledtük: „Erdély az együttlét földje. De a különlét is. Igazi együttlétre akkor lesz lehetőség, ha a különlét joga, szabadsága természetes módon megadatik majd nekünk.” Megadatott? Az 1990. márciusi marosvásárhelyi pogrom intő jel volt: a Kánaán földje még messze van.

A palackból kiszabadult szellem légáramlata legszemléletesebben az irodalomban érhető tetten. A kötet szerzőpárosa recenziók, méltatások sorában hívja fel az olvasók figyelmét az új kibontakozásra, kiemelten azokra az alkotókra, kinek munkássága a szabadabbá tett szellemi légkörben érett be, teljesedett ki: Szöcs Géza, Szilágyi István, Kovács András Ferenc, Markó Béla... „Az erdélyi magyar irodalom új nemzedéke mindjárt az 1989-es fordulat után kereste az önálló megszólalás lehetőségét.” Tegyük hamar hozzá: elmondani, leírni mindazt, amiről addig hallgatnunk kellett. A Markó Béla *Csatolmány* című kötetéről írott sorok a mai olvasót is elgondolkoztatják: „...egy dicsőnek igazán nem nevezhető korszak hiteles tükre, egy többé-kevésbé szomorú korszaké, amelyben tulajdonképpen ma is élünk – és amelyet túl kell élnünk.” Jelzés, utalás ez a mindmáig megoldatlan nemzetiségi gondokra, a román társadalomban a

kezdeteiktől – az 1918-as gyulafehérvári ígéretnek ellenére – meghonosított, mindmáig „túlélő” jogsértő és korlátozó nemzetiség ellenes politikára. Életakarunk megnyilvánulásaként kell említenünk, hogy a politikai/szellemi fordulatot megért nemzedék nem csak kereste, hanem meg is teremtette a nyilvánosságához vezető fórumokat is. A fiatalabb generációhoz tartozók – Kelemen Hunor, Balázs Imre József, Orbán János Dénes, Láng Zsolt, Vida Gábor, Molnár Vilmos, Lövétei Lázár László, az irodalomtörténész Borcsa János – új s új ösvényeken haladva fogalmazták meg a maguk életérzését, rajzolták meg a világhoz való viszonyulásuk koordinátáit. E kötet szerzőpárosa szólhatott továbbá azokról is, akikről, 1990 előtt, az országból történt távozásuk miatt évtizedekig szólni sem szólhattunk: Csiki Lászlóról, Szócs Gézáról, Kolozsvári Pap Lászlóról, Banner Zoltánról..., akik műveikben mindenkor hűségesek maradtak a szülőföldhöz, az erdélyiség szelleméhez.

A teljességre törekvés horizontján ott találjuk azokat az alkotókat, akik születésük okán/jogán, alkotó tevékenységük révén, közvetve vagy közvetlenül kapcsolatba kerültek az erdélyi magyar irodalmi élettel, különösen értékes szolgálatot tettek az anyaország irodalmával való kapcsolat kiépítése, a vasfüggönyön túli megismertetése érdekében. Elsősorban a Kolozsváron született Cs. Szabó László és Poszler György, a Marosvásárhelyen született Dragomán György és Bartis Attila, valamint a Kolozsváron született Szabó T. Anna szolgálatáról és irodalmi munkásságáról írott sorokkal válik teljesebbé az erdélyi literatúráról alkotott kép, továbbá azok említésével is, akik – köztük Fejtő Ferenc, Ballassa Péter – a múlt évtizedek során Korunk-munkatársként, vendégtanárként építettek hidat Erdély és Magyarország, Erdély és a nyugati magyar szellemi élet között.

A hatvanas évektől kialakult egy másik kommunikációs vonal is: a Szeged és Kolozsvár között „megépült metróalagút”, „azon közlekednek újra s újra levelek és tanítványok, rajtuk mind az Ilia-pecsét.” A Kántor Lajos által megidézett, Balázs Imre József versében felröppentett „álhír” arra a jószolgálati tevékenységre utal, amely mögött van a szegedi *Tiszatáj* folyóirat s annak főszerkesztője, Ilia Mihály, ott van az Erdélybe sűrűn jövő-menő hátizsákos diákok sora, akik a vámhátóságok éberségét kijátszva hozták/vitték a kéziratokat, a tiltó listán szereplő, indexre tett könyveket. Az említett folyóirat mellé felsorakozott a debreceni *Alföld*, felsorakoztak az irodalmunk önkéntes „nagyköveteiként”, értő és avatott elemzőiként számon tartott tudósok, tanárok, szerkesztők, művészettörténészek – Görömbei András, Szakolczay Lajos, Bertha Zoltán, Ablonczy László, Sas Péter, Márkus Béla, Elek Tibor, Cs. Nagy Ibolya... –, akik könyvekkel, tanulmányaikkal, előadásaikkal segítették, folytatták a Németh László által a múlt század húszas éveiben elindított, a megismerés-megértés-szeretet pilléreire emelt híd építését, mindkét irányba kibontakozó szellemi forgalom elősegítését.

Helyszínelő jegyzetek – évfordulók – búcsúztatók

A szerzőpáros a kötethez kiegészítésül csatolt három rövid fejezetet.

Közülük az első személyes kötődéseikről szól, a szülőföldhöz, alkotókhöz, eseményekhez, találkozókhoz fűződő szálak, amelyek külön-külön és együtt formálták élet-szemléletüket és életérzésüket, érdeklődési körüket és pályaválasztásukat.

Kántor Lajos ragaszkodása szülővárosához, a kolozsvári Mikes Kelemen utca 15. számú házhoz – „melynek kapuján belül Kolozsvár él” – szülei, nagyszülei, még előbbi felmenői otthonához, amely időben és térben is origóként volt jelen az életében, ahonnan elindult, ahova mindig visszatért. Visszaidézi a négy nemzedéket átfogó időt s a kort, amely benne is tovább élt: „Kolozsvárnak is boldog kora volt ez? Megelőzője, valamiképpen már részese a »száz év magánynak« – amelyet most az irodalomban próbálunk bejárni.”

Láng Gusztáv emlékezése az Erdély észak-nyugati táján fekvő Erdődről indul ki, s vezet Szatmárnémetin át Kolozsvárra. Arról a vidékről, amely oly jeles személyiségek szülőhelye volt – Szinérváralja Erdősi Szilveszter Jánosé, Nagykároly Károli Gáspáré, Szatmárnémeti Dsida Jenőé, Nagybánya Tersánszky Józsi Jenőé, Nagykároly Kaffka Margité.

A szűken értelmezett szülőhely, a továbbiakban kitágul. A tájhazán túl egy nagyobb közösségbe, a nemzeti kisebbségbe, mely, helyzetéből adódóan, nem csupán befolyásolta életüket, de keretet – korlátokat is – szabott számukra: „... ahol minden lényeges kérdésben közvetlen vagy közvetett népszavazás dönt, ott a kisebbség, mely szótöbbséget soha el nem érhet, a döntéshozatalban csakis mellékszerepet játszhat.” Láng Gusztáv ebből következően utal a kisebbségi jogok korlátozására, az „elcsángósodás” veszélyeire, a többség és kisebbség eleve egyenlőtlen viszonyára, arra, hogy „az önmegőrzés minden gesztusa kihívás vagy egyenesen büntett a kisebbséget elnyomni és megsemmisíteni akaró hatalom szemében.”

Az önmegőrzés, túlélés szigetei voltak az egybeszerveződő/toborzódó kisközösségek, baráti közösségek, amelyek Kántor Lajos találó megfogalmazásában „Kis-Weimar”-ként, „Másvilág klub”-ként válhattak/váltak az őszinte kitérülések, hasznos eszmecsereik, nemzedékek önszerveződésének szigeteivé. Ugyanő utal arra – Bodor Ádám *Sinistra körzet* című regényéből kiragadott sorokban –, hogy létezett egy másféle sorsképlet is: azoké, akik politikai perekben elítéltekként, halálra szántakként tengerre menektek életüket a Duna-delta munkatáboraikban.

Az évfordulós megemlékezések, pályatársak köszöntések is irányjelzőként utalnak a szerző szellemi látómezejére, személyes kötődéseire, értékjelző törekvésére. Kántor Lajos e vonatkozásban üdvözli Bánffy Miklós műveinek a kiadását, azt, hogy a kolozsvári Polis Kiadó jóvoltából „feltámad az írásba foglalt örökség”. A születésnapjókívánságok címzettjei – Gálfalvi Zsolt, Dávid Gyula, Csávossy György, Szilágyi Júlia és Szilágyi István – a megemlékezés révén széles baráti köreiről vall meleg szavakkal, arról a szellemi holdudvarról, amely körében otthon érezte magát, akikhez kölcsönös tisztelet és megbecsülés szálai fűzték.

Az idő múlása nemcsak örömet jelent, hanem gyászt, búcsút is azoktól, akik életüket, alkotó erejüket az irodalomnak szentelték, akik műveikkel a szép, a jó, az igaz és a szent nemes eszményei szolgálatába álltak. Tették akkor is, annak ellenére, hogy a zord idők ellenükre dolgoztak. Tanulságosak a Cs. Gyimesi Éva 1989. március 3-án írott megállapításai: „A történelem ott történik, ahol nem önjelölt társadalom-rendező végzi a szereposztást előre kijelölt forgatókönyv szerint, hanem ahol módja van bárkinek szerepet vállalni és kimondani a maga replikáját... A történelem manapság nélkülünk történik. Mert ahol a hatalom monologizál, ahol nincs semmilyen párbeszéd, ahol

egymással is megszűnünk párbeszédet folytatni, hiszen az veszélyes, ott a történelem szünetel: ott egy minden jövőtől megfosztott, nyomasztó jelen van csupán.” Ebben a politikai/társadalmi légkörben vállalta/folytatta a maga harcát, szolgálta az irodalom nemes ügyét Cs. Gyimesi Éva, valamint kortársai: Lászlóffy Aladár, K. Jakab Antal, Veress Zoltán, Mózes Attila, akikről e könyv lapjain Kántor Lajos búcsúzik.

Az előbbi névsort fájdalommal kell kiegészítenünk Kántor Lajos névvel, aki 2017. július 22-én hunyt el, és – a kötetben olvasható írásainak dátumozása szerint – élete szinte utolsó napjáig alkotott.

A kötetzáró adattár – a szerzőpáros irodalomtörténeti és kritikakötetei – példázza, mily sokoldalú, étékes munkát végeztek az erdélyi irodalmi élet szolgálatában.

A száz év kalandra csábító kötetek – az 1971-ben megjelent és a mostani – között van egy összekötő kapocs, egy gondos szerkesztői kéz: az idén 90 esztendejét betöltött Dávid Gyula avatott munkája, aki e könyvek kiadásában is értékesíthette azt a hatalmas tudásanyagot és tapasztalatot, amelyet az évtizedek folyamán felhalmozott. Egy dolgos, Erdély irodalmához elkötelezett élet ajándékeként vehetjük kezünkbe e kiadványokat, biztatásul a magunk kalandjához. Minden sora arra biztat, hogy kövessük a szerzőpáros által kijelölt utat, ismereteink gyarapításához/gazdagításához.